

DOBOS ISTVÁN

A terápia regénye

Csigó Katalin: Átkelők

Az *Átkelők* szerzője, Csigó Katalin klinikai szakpszichológus, a tudomány művelője izgalmas kísérleti regénnyel jelentkezett, amely az irodalom és a pszichológia kapcsolatának újraértelmezésére vállalkozik.

Mi a közös nevezője az író és az analitikus tevékenységének? Mindketten jó mondatokért fohászknak. A rosszul megválasztott szó mindent lerombolhat. A jól sikerült megfogalmazás ismérve a pszichoanalízisben a páciensre, az irodalomban az olvasóra gyakorolt hatás. Egy nyelvi megnyilatkozás lehet telitalálat a terápián, ugyanakkor esendő irodalmi szempontból, és viszont. Abban az analízis és az irodalom megegyezik, hogy a fájdalom és a nyelv mélyen összefonódik mindkettőben. A nyelv képes fájdalmat kifejezni, fájdalmat okozni és fájdalmat elszüntetni. A regényben az analitikus és a páciens között szabályos nyelvi küzdelem zajlik a hiteles jelenlétet kifejező szó megtalálásáért. A megnyilatkozás akkor bizonyul sikeresnek, ha a kimondott és az elgondolt között nem támad különbség, sem a közlő, sem pedig a befogadó oldalán, tehát létrejön az önazonosság tudata.

Mire irányul az irodalmár figyelme, ha lélektani regényt olvas? Elsősorban a műalkotás poétikai megoldásaira. Ebből a távlatból Bovaryné szerelmi története azért olyan feledhetetlen, mert Flaubert új elbeszélésmódot alkotott regényében, a lebegtetett narrációt, a szabad függő beszédet, amelyben a személytelen elemelkedés és a vallomás szétválaszthatatlanul összefonódik. Enélkül mindaz, ami elhangzik az érzéki szenzációkról az első szerelmi légyottot követő tükörbe nézés jelenetében, már rég kihullott volna az emlékezet rostáján. Az *Átkelők* elsősorban az érzéki szenzációk emlékezetben tartásával hoz újat a női tapasztalat irodalmában.

Mitől kísérleti regény az *Átkelők*? A mű címe sokrétűen értelmezi a szöveget. Határátlépések sorát bontakoztatja ki: legátfogóbb értelemben a regény átkelési kísérlet az irodalom és a pszichoterápia között. Mi teszi lehetővé ezt az átkelést, s mi bennük a közös? Mindkettő a nyelv közegében létezik. A pszichoterápián a csak részben irányítható beszélgetésből bontakozik ki a páciens traumatizáló történet. A terápiás beszélgetés színrevitele az analitikus kivetített énfőmájú belső monológjai révén történik: „Jelenleg nehéz élethelyzetben vagyok. A házasságom romokban, a férjem elment, a férfi pedig, akit szeretek, elhagyott. Vajon ki lehet ez a nő? Miért ilyen összeszedett? Vajon kit fogok találni a léptei és a hangja keménysége mögött?” A közvetlen belső magánbeszéd a regénytörténetben régóta ismert narratív eljárás, amely a modernitáshoz közeledve textuálisan jelöltlenné válik. Itt, az *Átkelők* szövegében tipográfiai is világosan megkülönböztethető. A narratív szerkezet alapvetően a páciens és a terepeuta között zajló párbeszédre épül, amelyet az analitikus belső magánbeszéde kísér. A valóság és a fikció határmezsgyéjére kerül így a szöveg, ugyanis az analitikus magánbeszéde terápián nyilván nem hangozhatna el. Fokozatosan teljesedik ki ez a narratív dimenzió a regény sodró dialógusainak a réseiben.

A párbeszédbe ékelt belső magánbeszédben az analitikus szakmai önértelmezése tárul fel: kétségei, személyes érzelmei, vágyai, rejtett belső késztetései,

hiányérzetei, elbizonytalanodásai. Ezekből a belső vívódásokból az analitikus az esetek döntő többségében hivatástudatában, küldetésében megerősödve kerül ki. Átkelésében mozgásban lévő identitása mutatkozik meg. A pszichoterápián elhangzó szavak reflektált befogadását viszi színre a regény, az egymásra rezonáló analitikus és páciens kölcsönös értelmezőtevékenységét. A regény alapvetően együttgondolkodásra hívja az olvasót, s ezt sikerrel teszi. Nyomasztó olvasmány. Az analitikus rendelőjében zajló beszélgetés egyik résztvevője, a páciens meggyötört, sérült személyiség: mint a szépia töredezett csontja a tengerpart fövenyében, ennyit látunk belőle. A megsebzett páciens depresszív lelkiállapotát azzal érzékelteti a regény, hogy nem jeleníti meg cselekvő személyiségként hétköznapi környezetbe helyezve, még az arcát és az alakját sem tudja az olvasó megalkotni. A szereplő nem testesül meg a szövegben, mert nincs jelen az életvilágban, lénye nincs szenzuális közegbe ágyazva az olvasó számára. A nyitó és a záró kép kivételnek számít, épp ezért olyan emlékezetes ez a keret. Eszter teszi valójában a tihanyi kompon még szinte észrevétlen, egy férfi a lábára lép, s eléje áll a korlátnál. A reptéren viszont Eszter sorban állva már határozottan ellenáll a tolakodónak.

A regény legmerészebb újítása, hogy mellőzi a leírást, a szereplők megjelenítő ábrázolását, a történet előterének és háttérének egymást kiegészítő bemutatását. Az *Átkelők* az analitikus és a páciens lejegyzett párbeszédére s az elbeszélő közbeékelte reflexióira csupaszítja a regényt. Mi ennek a poétikai eljárásnak a szerepe? Az olvasót átkelésre készíti: az analitikus helyzetének az átélésére. A történet befogadója annyit lát a páciens életéből, amennyi a terápiás beszélgetésekből kihámozható: rendelőn kívül zajló élete nem jelenik meg a regényben. Csak a romokban vergődő páciens érzelmeivel s annak döntő részben racionális értelmezéseivel találkozik az olvasó.

Esztert évek óta fogva tartja egy érzelmi kötelék. A szerelméről beszél eleitől fogva, de az emlékező regény nem jeleníti meg cselekvő szereplőként a férfit, ennélfogva az olvasó nem tud arcot adni a Péter névnek. A férfi egyedül Eszter tudatán át jelenik meg, az ő lelkivilága az ablak, amelyen át képet alkothatunk róla. A szereplő megszemélyesítése, prozopopeiája kellő érzéki tapasztalat nélkül nem hajtható végre. Nemcsak az olvasó szeretne többet tudni Péterről, a karmesterről, de az analitikus is.

Az *Átkelők* az érzelmek elemzésére helyezi a hangsúlyt. Az érzelmeknek van felszíne és mélye. Az érzelmek felszíne a beszélgetés során előre tervezhetetlen történésként mutatkozik meg, amelyről a páciens rezdülése ad hírt. Ezt a pillanatot próbálja megragadni az analitikus, hogy visszavezesse a páciens traumát okozó eseményhez.

A pszichoanalitikus rendelőjében zajlik a beszélgetés. Olyan ez a zárt tér, mint egy sötétkamra, ahol a terepeuta próbálja előhívni a traumatizáló eseményt, történetet, mint egy filmszalagot. Ez a beszédhelyzet az olvasót a hallgatózó pozíciójába helyezi, akinek időnként a fülébe súgnak. Zavarba ejtő társalkotói szerep. Mi ennek a szerepelrendezésnek a következménye? Az analitikus megosztja a felelősséget az olvasóval: itt szó szerint életre és halálra megy a játék. A szöveg mindvégig függőben tartja, hogy kárt tesz-e magában a páciens. A terápiás beszélgetés célja alapvetően az élet védelme, a páciens visszahozása az életbe, a jelenvaló létbe. A regény sugalmazása szerint azonban egyáltalán nem mindegy, hogy a jelenlét visszanyerése végeredményben milyen életminőséget jelent. A terápia nem intellektuális gyakorlat, jóllehet az elbeszélésében ez a mozzanat felerősödik annak köszönhetően, hogy a regény szereplői az értelmiség felső ré-

tegébe tartoznak: Péter karmester, Eszter csellóművész. Az *Átkelők* elsődleges elbeszélése szabályosan, fejezetről fejezetre váltakozik egy fikciós regénnyel, amely az 1920-as években Franciaországban játszódik. Az utóbbi szintén szerelmi történet, Alexander elméleti fizikus, Marion középkorkutató, ők ugyancsak házások, titokban, elrejtőzve, szállodákban, fogadóknál találkoznak, együttlétük tehát elszigetelt terekre korlátozódik. A korábbi időszakban kibontakozó történet a későbbinek a kicsinyítő tükre, amennyiben a szereplők, a cselekmény, az érzelmi alaphelyzet és a drámai végkifejlet hasonlósága alapján létesül kapcsolat közöttük. A szerkezeti egyezéseken túl, a cselekmény síkján azonban nem érintkeznek. Az olvasó figyelme kezdetben a két narratív szint közvetlen találkozására irányul, majd fokozatosan a köztük létesülő metaforikus viszony feltárására helyeződik át. A betétregény műegészben betöltött szerepét illetően többféle értelmezésre nyílik lehetőség. Annyi bizonyos, hogy kétféle narráció közvetíti az elhagyott, férfi szeretőjével függő viszonyban álló nő tapasztalatát eltérő kultúrák és történelmi korszakok közegeiben. Az elsőben a narrátor a történet résztvevőjévé válik, megnyilatkozásai személyesek, beszédcselekvései átélésről tanúskodnak, a másodikban az elbeszélő kívülálló, jobbra hangot ad a szereplőknek, illetve tudósít arról, hogy milyen lelki folyamatok zajlanak le bennük.

Az érzelmek mélyreható elemzése lényeges antropológiai, hermeneutikai kérdéseket vet fel. Segít-e a lelki fájdalom enyhítésében az érzelmek kognitív magyarázata? Mi okoz nagyobb fájdalmat annak, akivel szakítottak: ha az analitikus segítségével megszabadul a mindent elsöprő nagy szerelem kísértésétől, kioltja a vágyát a férfi iránt, képletesen tehát megöli a szerelmét, vagy ha önként hordozza a jármot? Jóllehet nem őt választották, s megalázták, de Eszter a fájdalom árán kárpótlást keres azáltal, hogy életben tartja a boldog szerelem felemelő pillanatainak emlékét. A regény az emberi létezés olyan alapkérdéseit érinti, amelyekre aligha adható egyértelmű válasz. Vajon a megértés csökkenti a szenvedést? Hogyan nyerhető vissza az identitás és az emberi autonómia? Mit tehetünk azért, hogy a másik elhiggye: bensője valódi és értékes?

Amennyiben a megértés történésként bekövetkezik, az a beszélgetés eseménye, adománya. Az önmegértés adomány, de bizonytalan, hogy ki vagy mi az adományozó. A megértés adományának divinátorikus jelentése is felsejlik a regényben. Eszter és Marion is hívó, ezért igyekeznek megbocsátani azoknak, akiktől sérelmeket szenvedtek. Annyi bizonyos, hogy a bekövetkező megértés kölcsönös erőfeszítést igényel mindkét féltől, mondhatni, átkelést. Nem pusztá belehelyezkedést a másik helyzetébe. Az analitikus és a páciens kapcsolata dinamikusan alakul, változik. Az *Átkelők*ben saját és idegen világok kölcsönhatásának, feszültségektől sem mentes találkozásának, sőt harcának és időnként egymásba oldódó átmenetének lehetünk tanúi. Mindvégig zavarba ejtő közelségből.

A regény a páciens és az analitikus nyelvi megnyilatkozásainak elemzéséből áll. Döntő részben az analitikus értelmezi a páciens beszédének nyelvi árnyalatait: a beszéd mit tár fel és mit rejt el, mi használjuk a nyelvet, vagy a nyelv használ bennünket? Ezek a kérdések nemcsak a terapeuta, de a szöveginterpretációval foglalkozó irodalmár számára is alapvetőek.

Milyen képet ad a regény irodalom és pszichoterápia viszonyáról? A pszichológus élő beszélgetésben hat a kezelendő személyre, retorikája a páciensre veszi célba. A regény beszédmódja az olvasót veszi célba. A pszichoterápiát színre vivő regényben az analitikus beszélgetés útján hat a páciensre. Milyen kihívást jelent ez irodalmi szempontból? A regény retorikája nem oldódhat fel egy tisztán érvelesen alapuló kifejezésmódban. Az *Átkelők* ennek érdekében élénkíti a terapeuta

beszédét, s ennek köszönhető többféle diszkurzus kereszteződése. Racionális, elemző, olykor kíméletlenül eszméltető, hol meg együttérző, kritikus vagy megengedő. Időnként a vallomáshoz közelít: az analitikus sok mindent nem ért, s ez magára éppúgy vonatkozik, mint a páciensére. Az analitikus kiaknázza a meggyőzés és a vallomás retorikai hagyományát: mindent bevet, hogy közel vigye a páciens saját érzelmeihez. Jelmondata szerint szuverén ember az, aki „beszélni tud arról, ami a legbelsejében van”. A páciens szerint a teljes valóság elmondhatatlan. A kimondhatatlanság a trauma lényegi természetével függ össze: az elszenvedett abúzusnak nem képes hangot adni a páciens.

Az analitikus a nyelvet alapvetően a megértés szolgálatába állítható eszköznek véli. Ugyanakkor vannak kétségei, őt is megérinti a nyelvi viszonylagosság sejtelme. Nemesyszer reflektál arra, hogy maga sem feltétlenül ura saját megnyilatkozásainak. Sok mindent nem ért, találgat, s ezt a páciens érzékeli. Elvileg jobban érti a másik beszédét. Képes tudatosítani, hogyan beszél magáról Eszter a hangszerén át. Ugyanakkor időnként az analitikus is elvétí a szót, mond valamit, amit legszívesebben visszaszívna, mivel érzékeli, hogy távolítja a páciensétől, illetve a kezelendő alanyt az érzéseitől. Ha hibázik, azonnal felismeri, s módosít a stratégiáján. Nem válik önhitté. Nem leplezi a gyengeségeit, elismeri, ha rosszul kérdez. Nem gondolja magáról azt, hogy ő volna a lélek mérnöke, a páciens meg csak barkácsoló, aki nem képes kifejezni magát. Ugyanakkor a terápián nem mondhat le arról, hogy ne lásson bele abba, mi is zajlik éppen a segítségére szoruló személy lelkében.

Az irodalom és a pszichoanalízis nyelvhasználata keveredik az *Átkelő*kben. Azonosságok és különbségek játéka bontakozik ki a regényben. Záró példaként említhető az álomfejtés, Eszter elbeszélte álmairól van szó. Álomfejtésre vállalkozva mintha szimbolista irodalmi szöveget olvasna az analitikus. Az intuíció, a beleérző képzetársítás is szerepet játszik az álom jelképrendszerének feltárásában. Itt azonban a szimbolista irodalom figuratív alakzataihoz képest kötöttebb a jelképek jelentése. A pszichoanalízis szótára biztosít elméleti keretet az áttételek vándorló értelmének megfejtéséhez. Az analitikus a jelentettre, az irodalmár a jelentőre összpontosít. Az irodalmár vonakodik a jelentés egyértelmű azonosításától, míg az analitikus a szó tettenérését kísérli meg, hogy megértesse a pácienssel érzelmeinek működését. Ebben a szellemben az analitikus metaforikus olvasata szerint Eszter nőgyógyászati műtétjének lélektani jelentése az elvetélt szerelem.

Milyen értelemben tekinthető a klinikai szakpszichológus átkelőnek a regényben? Szakemberként lelkiismeretesen, a lehető legnagyobb hozzáértéssel, felelősen teljesíti a feladatát. Ugyanakkor a másik jelenlétének hatására szükségyszerűen fordul saját feltámadó érzelmeihez. A regény legemlékezetesebb lapjain az analitikus együttgondolkodásra hívja a páciensét, s a másikkra rezonálva magára is irányul a figyelme. Azon tűnődik, hogy szakmailag korrekt mondata mégis miért hiteltelen. Ráeszmél, hogy hiányzik belőle a jelenlét átható érzése, éppen az, amire Eszter vágyakozik, s amihez Esztert hozzá akarja juttatni.

Az *Átkelő*k végkicsengése szerint a másik kerülőútján juthatunk közelebb önmagunkhoz. A jelenlét együttlét. A szeretetlen létezés értelmetlen. (Jaffa, 2023)